

„Nem léteznek olyan megfontolások, bármennyire is általánosak legyenek, sem pedig olvasmányaink, bármilyen messzire is terjesszük ki őket, amelyek eltörölhetnék a hely *sajátosságát*, ahonnan szövegek és a területét, amelyen kutatásaimat folytatom.”¹

1929 szeptembere és novembere között látnak napvilágot A Toll c. irodalmi lapban József Attila Villon-fordításai.² E fordítások a legelsőek közül valók, amelyek a párizsi diákot magyarországi irodalmi diadalútján elindították. József Attila előtt az első igazi fordításokat Tóth Árpádnak köszönhetjük,³ még akkor is, ha az irodalomtörténeti leltárban Villon első fordítójaként Szász Károly neve szerepel.⁴ Időrendileg tehát József Attila ama irodalmi és politikai-kulturális folyamat kezdeténél foglal helyet, amely a középkori költőből divatos író és színházi sikerhóst produkál a 40-es évek Budapestjén.

Valóban, abban az évben, amikor József Attila versfordításai megjelennek, Villon Magyarországon nem több, mint egy híres ismeretlen. Az a hullám, amelyet a századforduló Párizsában Villon életművének és személyiségének újrafelfedezése, és főként a vele való megismerkedés sokkja idézett elő,⁵ Magyarországra eléggé későn, a harmincas évek elején jutott el, eleinte alig észrevehető hatást gyakorolva.

Sokkal nagyobb jelentőségű a weimari eredetű lökéshullám, ahol Villon hirtelen a kulturális nyilvánosság érdeklődésének középpontjába kerül. A történet ismerős. A *Dreißigroschenoperne* a Theater am Schiffbauerdamm-ban 1928. augusztus 31-én lezajlott premierje után egy irodalminak álcázott vita robbant ki. Kétségtől a *Háromgarasos opera* (ismertebb nevén: *Koldusopera*) elsőpró sikerén feldühödve – az előadást több mint egy évig nem veszik le a műsorról – Alfred Kerr azzal vádolja Brechtet, hogy songjainak szövegébe becsempészett több Villon-verssort,⁶ s ezzel elkövette azt a vétket, hogy elmulasztotta megjelölni a fordító, K. L. Ammer nevét. Utóbbinak német nyelvű Villon-fordításai 1907-ben jelentek meg. Kirobban hát a vita, s elég nagy hullámokat csap ahhoz, hogy újra

¹ Michel de CERTEAU, *L'opération historique*. In *Faire de l'histoire*. Sous la direction de Jacques LE GOFF et Pierre NORA. Paris, Gallimard, t. 1. 1974. 19.

² Szept. 1.: *Nyugasztaló, melyet Villon szerzett önmagáért és cimboráiért, várván, hogy velük fölakasszák*, szept. 22.: *Villonról meg a vastag Margotról szóló ballada*, okt. 6.: *Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére Szűzanyánkhoz való könyörgésképpen*, nov. 24.: *Ballada a hajdani idők dámáiról*.

³ *Ballada melyet a költő készített, anyja kérésére, hogy imádhathatná a Szent Szűzet és az Epitáfium, melyet a költő készített a maga és cimborái számára, mikor együtt való felakasztásukat várták*, 1919-ben jelentek meg a Nyugatban, majd Tóth Árpád illesztette őket *Örök virágok* című fordításkötetébe (1923).

⁴ 1878-ban Szász Károly, Paul Nisard *A francia irodalom története* c. munkájának fordítására vállalkozva nem kerülhette el, hogy lefordítsa a könyvben idézett 108 villoni verssort. De csak részletekről van szó, teljességében egyetlen balladafordítást sem olvashatunk, csupán a *Nagy Testamentum* szélszört strofáit. A fordítás határesetével állunk tehát szemben.

⁵ Vitu és Lognon (a XIX. század legvégén) először tárják fel rendszeresen a különböző archívumokban a korszak dokumentumait annak érdekében, hogy a költő pályájára, környezetére, az általa említett személyekre, vagy a korra általában jellemző információkhoz jussanak. Nekik köszönhető, hogy a szövegek egész egységeinek értelmére fény derült, egy sor személyt és helyet azonosítani lehetett. Aztán Marcel Schwob állhatatos kutatómunkája és a coquillard-ok perére és nyelvezetére vonatkozó mélyreható tanulmányai eredményeként alapvető jelentőségű felfedezéseket tettek a költő életéről és környezetéről. Miután ezek az alapok megvoltak, Paris, Champion, Néri, Thuasne, Siciliano és társaik megalkották műveiket, amelyek mindegyike a maga módján klasszikus és szilárd formát adott a költőre és művére vonatkozó ismeretek együttesének.

⁶ A songok 625 sorból állnak, s ebből mindössze 25 sor származik Villontól.

csak A Töll, 1928 áprilisában, felhívja rá a figyelmet, Márai Sándor egyik cikkében, amely a *Brecht, a tolvaj* beszélő címet viseli.

Miről is van szó nagy vonalakban? Brecht válaszolt Kernnek, kinyilvánítva tökéletes közömbösségét az irodalmi tulajdon tárgyában. Olyan nyilatkozat volt ez, amelynek marxista tartalmát könnyű volt felismerni. A jobboldal folytatta a Kerr által indított támadást. Brecht pedig a baloldalt támogatását élvezte, amely szintén nem mulasztotta el a vitába való beavatkozást. Villon lassacskán egy ideológiai leszámolás tárgya lett, szembeállítva, durván leegyszerűsítve, a konzervatívokat és más reakciósokat a szociáldemokraták és marxisták táborával. Bármint történt is, ez a polémia elindítja az asszimiláció folyamatát, amelynek tíz év múlva Budapesten is tanúi leszünk.

1928 és 1931 között a weimari Németország a maga képeire formálja Villont. A válsághelyzetnek megfelelően aktualizálja, politikai színezetet kölcsönöz neki, szüntelenül a jelenbeli vonatkozásokhoz, főként az új eszmei tájékozódásokhoz illeszti. Mindezt azért, mert a weimari korszak „hasonlóképpen zűrzavaros volt, telve ideg feszültséggel, mint az a kor, amelyben Villon élt. Maga Villon is, értelmiségi proletár, lázadó mivoltával, amit neki tulajdoníthattak, jelentőségre tett szert, elérhető közelségbe került.”⁷ Ettől fogva a „németesített” Villon kezdte megtestesíteni „azt a pontot, ahol a társadalmi felhívás és az irodalmi válasz összetalálkoznak, a helyet, ahol heterogén természetűek lévén, mégis egybeolvadtnak mutatkozhatnak.”⁸ E találkozási pontok közül említjük meg Paul Zech expresszionista költő esetét, aki 1931-ben Berlinben megjelent „villoniádá”-jában egészen addig megy el, hogy a középkori költőből egy, a burzsoázia ellen fellázadt forradalmárt farag: „ein großer Desperado unter den Dichtern, ein Sohn des Volkes”.⁹ A francia Villon-moddal szemben,¹⁰ egy weimari modell született, s hamarosan átlépte az országhatárokat.

⁷ Lois CONS, *État présent des études sur Villon*. Paris, Les Belles Lettres, 1936. 93.

⁸ Paul BENICHOU, *Réflexions sur la critique*. In *La statue de la littérature – Mélanges offerts à Paul Bénichou*. Genève, Droz, 1982. 6.

⁹ *Die lasterhaften Balladen und Lieder der François Villon*. Nachdichtung; Paul ZECH, München, DTV, 1991. 117.

¹⁰ De mondanunk sem kell, hogy magának a francia modellnek is számos változata van. Vö. Louis CONS, i. m. és Jean DUFURNET, *Villon et sa fortune littéraire*. Saint-Médard-En-Jalles près Bordeaux, Éditions, 1970. Itt mondjuk el, hogy a weimarin kívül létezett egy másik stilizált Villon-kép; „ez Amerikában született és a francia költőben a nyers humor és a durva tragikum pokoli előfutárát látta, azét a humorét és tragikumét, amely a Wild West és a gengszterek kicsapongó életét körülvette” (I. LACZKÓ Géza, *A Villon-ügy*, Pest, 1940. márc. 31. 7.) Ez az amerikai kép az *If I Were a King*-nek egy Mc Carthy (családi névén Justin Huntly) által Londonban a XIX. század vége felé írt színdarabnak köszönheti születését. A *Ha én király lennék* francia fordításban 1926-ban jelenik meg, ugyanabban az évben, amikor Francis Carco regénye, és hamarosan átkel az Atlanti-óceánon, hogy operett és film formájában szülessen újjá, *The Beloved Rogue* címmel. Mc Carthy történetének új alakváltozata, a *The Vagabond King*, a második amerikai film, amelynek főhőse Villon, 1931-ben készült el. A *The Vagabond King*et 1938-ban mutatják be Budapesten, közvetlenül azelőtt, hogy a Faludy-botrány kitört: „Csavargókirály címen, egy film futotta be azelőtt mintegy két évvel a budapesti mozikat, az amerikai fantáziának történelemellenes, érzelgős alkotása, de mégis arra jó, hogy minden torzítás és hamisság ellenére egy nevet ismertessen meg a közönséggel, a XV. század francia költőjének, Francois Villon-nak nevét. A filmmel csaknem egyidőben egy könyv is kezdett bujkálni a pesti értelmiség körében, beszéltek róla, kézzől kézre adták, lányok olvasták a pad alatt az iskolákban, fiúk vihogtak egy-egy passzusán, hivatalokat és klinikákat jártak be mint leküzdhetetlen epidémia [...] S mikor már a Zeneakadémián sajátos összetételű közönség tapsolhatott ennek a Löwi Árpádba oltott magyar-francia szellemkapcsolatnak, a kritika is felemelte szavát, hogy visszautasítsa azt a merényletet, amely Villon ürügye alatt az irodalmi józslés és becsület ellen történt.” SEMJÉN Gyula, *Francois Villon*. Magyar Kultúra, 1940. nov. 20. 152.

A jelenség ékesszóló bizonyítéka Faludy György kötete, amely 1937-ben jelent meg,¹¹ s amelynek számottevő hányada, az úgynevezett Villon adaptációk, valójában semmit sem köszönhet az eredeti szövegeknek, mert nem Villon adaptációkat találunk bennük, hanem Paul Zech és Brecht Villon adaptációinak fordításait. Márpedig éppenséggel nagyrészt a weimari minta nyomán lemásolt Faludy „adaptáció” az, amely Villon 1937 és 1942 közötti viharos népszerűségének forrása lett, annyira és olyan jól, hogy – bármiként is vélekedünk – ezt a bestsellert¹² úgy kell tekintenünk, mint Villon személye és műve magyarországi közismertségének alapjául szolgáló szöveget.¹³

A későbbi fejlemények felé tett rövid kitérőnk után (amelyre azért kerítettünk sort, hogy láthatóvá váljék, milyen mértékben lett ebben az időszakban Villon népszerű figura, teljesen alakítható és mozgékony alak, akinek semmi köze egy egykori francia költőhöz, akit az irodalmi pantheonok jeges tisztelete múmiává szikkasztott). Térjünk most vissza 1929 szeptemberéhez, és nyissuk ki A Toll c. folyóiratot a 25. oldalon. Itt trónol magában József Attila fordításában a *Ballada Villonról meg a vastag Margotról*. Címét csillag díszíti, amely egy rövid, tömör lapalji jegyzetre utal: „Brecht Drei Groschenoperjében: Zuhälterballade”. Azt gondolhatnánk, hogy József Attila már Faludy előtt alkalmazta a brechti modellt. Pedig nincs szó másról, mint a Kerr-Brecht botrány fentebb érintett egyszerű visszhangjáról, azaz a jegyzet félrevezető, legalábbis szerkesztői önkény terméke, amelyet a vitaszellem és az irodalmi szenzációkeltés kettős szándéka, A Toll szerkesztésének e két alapvető motívuma sugallt. Villon fordítása során József Attila nem alkalmazkodott a német modellhez. Sem Brecht, sem pedig Alfred Kerr reakciós fecsegései nem ösztönözték őt Villon fordítására, egyikük sem gyakorolt hatást a francia költő műveiről szerzett olvasmányélményére és a költészetről alkotott látomására. Hogy is történt valójában?

1922-ben Juhász Gyula, Villon nagy csodálója¹⁴ védőszárnyai alá veszi József Attilát; a 17 éves fiatal költő valószínűleg ez idő tájt hall először Villonról. Életrajzírói állítják, hogy a költő a szegedi egyetemen is tanulmányozza a francia költőt, amikor 1924-ben magyar-francia-filozófia szakra iratkozik be. Ebben az évben istenkáromlás vádjával bíróság elé állítják *Lázadó Krisztus* c. verse miatt. A következő évben nyelvészprofesszora eltanácsolja az egyetemről, ezúttal *Tiszta szívvel* c. verse miatt. Egy éves bécsi tartózkodás, majd rövid budapesti pihenő után József Attila Párizsba megy, és beiratkozik a Sorbonne-ra. Két esemény forgatja fel a lelkét; Villon és a forradalom.¹⁵ Ami az előbbit illeti, Cserépfalvi Imre

¹¹ *François Villon Balladái*, FALUDY György átköltésében. Bp., Officina, 1937. 90.

¹² Sikerének mutatói a következők: 2 újrakiadás 1937-ben, 2 1938-ban, 1 1939-ben, 4 1940-ben. A 40. kiadás a közelmúltban jelent meg a Magyar Világ kiadónál.

¹³ Bármi legyen is az oka (egyébként túlságosan is heterogének ezek ahhoz, hogy itt kitérjünk rájuk – I. ezzel kapcsolatban szakdolgozatomat: *A magyar Villon*. Fogadtatástörténeti vázlat 1919–1936/1937–1940, Tverdota György vezetésével. Hozzáférhető a Sorbonne Nouvelle Paris III egyetem Általános és Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszékén), Faludy fontosságának makacs elhallgatása ezen a téren, vagy legalábbis az a törekvése, hogy e fontosságot elhanyagolható arányokra redukálják, kivétel nélkül jellemzi a magyarországi Villon-irodalmat.

¹⁴ „Mikor Blieriot először kelt át gépmadarával a csatornán, én Váradon egy francia pilótával ebédeltem a Kispipában. A pilóta roppant földhözragadt gondolatokon kérődzött, én a régi nagy Villon verseit olvastattam leves és főzelék között. Úgy éreztem, hogy néhány ezer kilométerrel magasabban járok, mint ő.” JUHÁSZ Gyula, *Repülők*. Délmagyarország, 1927. jún. 9. In *Uő., Összes művei*. III. Bp., Akadémiai, 1963. 307.

¹⁵ L. erről NÉMETH Andor, *József Attiláról*. Bp., Gondolat, 1989. 62–64.

így emlékeznek vissza: „Villonért rajongott, mindig az irattáskájában volt... különösen a középkori Párizs érdekelte, s a könyvtárban ilyen témájú illusztrált könyveket nézegetett, tanulmányozott.”¹⁶

József Attila egyik leveléből, amely 1927. április 5-én kelt, megtudhatjuk, hogy a magyar költő történelmi ismereteit hamarosan filológiai olvasottsággal egészíti ki: „Nem akarsz francia könyveket? A bolti árnál olcsóbban tudnék beszerezni. Egyelőre, ha más nem érdekel elküldhetem a következőt: Le jargon de François Villon. Igen kedves és szórakoztató olvasmány. Pl. megtudhatod belőle, hogy az V. balladában az 'emboureux' szó roupieux, carieux, marieux s a VII.-ben joyeux, dieux, mieux etc. rímel, tehát minden valószínűség szerint Villon az emboureux-t embourieuxnek ejtette ki, természetesen kortársainak egy részével együtt. Különben magának Villonnak a könyvét is elküldhetem, a legnagyobb költők egyike.”¹⁷

Mindéből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fiatal József Attila közvetlen képet alakít ki, amelynek nincs köze a francia parnasszisták és szimbolisták stílusától Villonjához (mint Juhász Gyulának, akit Verlaine Villon-értelmezése¹⁸ ihletett) vagy ahhoz, amely a weimari német baloldali irodalom köreiben formálódott (Zech vagy Brecht Villonja).¹⁹

Ennyit a Villon-élményről, de mi a helyzet a forradalommal? Párizsi tartózkodása alatt a magyar költő belép az Anarchista–Kommunista Pártba, és felveszi a kapcsolatot a Kommunista Párt magyar munkástagozatával, anélkül, hogy felhagyna harcos aktivitásával, amit az is mutat, hogy részt vesz a május elseji felvonuláson. Nyár végén hazatér Magyarországra. 1929-ben tagja lesz a Bartha Miklós Társaságnak,²⁰ éppen akkor, amikor az a szervezet politikailag és ideológiailag radikalizálódik, válaszul arra a súlyos válságra, amely az ország egész gazdaságát sújtja.²¹ József Attila harcos politikai elkötelezettsége 1930-ban még élesebb körvonalakat ölt. Csatlakozik a kommunista párthoz (ne feledjük, illegális, üldözött pártból van szó), s több más társával együtt elhagyja a Bartha Miklós Társaságot (amely többségi ideológiai nyomásra éles jobboldali fordulatot tesz), és tevékenységét munkásmozgalmi körökben folytatja. 1931-ben vagyunk.

Ebben az évben jelenik meg József Attila új kötete, a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* címmel. Eredeti művei után, kötetzáró gyanánt a költő előveszi három régebbi Villon-fordítását, amelyek két éve A Toll-ban láttak napvilágot, s amelyekhez hozzáfűzi Villon híres négysorosának eladdig publikálatlan fordítását: „Francia vagyok, mérgeledhetem. / Ponthoise-i Párizs volt szülőhelyem. / Most hát egy kenderkötéltől fejem / megtudja majd, mit nyom fenekem.”

¹⁶ József Attila *Párizsban*. Szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Szépirodalmi, 1982. 123.

¹⁷ József Attila levele József Jolánhoz; *József Attila Válogatott levelezése*, Bp., Akadémiai, 1976. 146.

¹⁸ 1906–1907 telén Juhász megírja híres *Ódon balladáját*, amelynek hőseül Villont választja.

¹⁹ Ismeretes, hogy József Attila kívülről tudta Villon balladáit, elejétől végig (természetesen franciául), módjában állt társaságban is szavalni ezeket, ami természetesen nagy meglepedésére szolgált.

²⁰ Ez az 1925-ben alapított, igen különböző irányultságú fiatalokból szerveződött társaság (a bolsevizmussal és a faszizmussal rokonszenvező tagjai egyaránt vannak) a Bethlen-konzolidáció megakadályozását tűzi ki célul. Követelései és szellemi tájékozódása révén bizonyos értelemben az 1933-ban induló népi mozgalom előzménye. József Attilának a Bartha Miklós Társaságban való közreműködése megfelel a költő népies korszakának, amelynek eredményeit *Nincsen apám, se anyám* c. kötetében (1929 febr.) ismerhetjük meg.

²¹ Olymértékben, hogy a nép elégedetlenségének növekedése miatt, megfélemlítve a tömegmozgalmaktól (l. az 1930 szeptemberében elfojtott tüntetést) a kormány a statáriális állapot bevezetését tartja szükségesnek.

Megjegyezzük, mindenekelőtt, hogy a gyűjtemény nem tartalmaz más fordítást, és hogy Villon a költő kizárólagos választottja marad, anélkül, hogy fordításkötetet kívánna összeállítani.²²

A Villonhoz ekként való fordulás nyilvánvalóan nem véletlen. Valójában, hogy a lényegre térjünk (talán túlságosan is gyors ütemben), József Attila elméleti munkásságának olvasása arról győz meg, hogy a költő érintkezési pontot keres forradalom és fegyelem között, olyan kapcsolatot, amely lehetővé teszi a megfontolt harcot a polgári és kapitalista társadalom ellen, megszilárdítva a népi tudást és a nemzeti öntudatot. Ez érintkezési pont megtestesülését Villonban (művében és pályáján) látja, mint erről a főcím árulkodik, amelyet a *Döntsd a tőkét* végén közzétett négy Villon-fordítás fölé írt: „Villon Françoisnak... a tanult francia betyárnak három balladája és négy sorocskája”.

„Betyár”, azaz egyszerre történelmi valóság és irodalmi alak, egyszerre jelenti a csavargót, az útonállót, szökevényt, és egy történelmi helyzetre utal, egy szigorúan magyar fikcióra, amely nem felel meg semmiféle francia realitásnak sem.²³ Ha eltekintünk Benedek Marcelltól (*A francia irodalom* c. 1925-ben megjelent munkájában Benedek François Villont Balassi Bálinthoz hasonlítja), József Attila az első, aki a „párizsi diák”-nak magyar nemzetiséget kölcsönöz,²⁴ nemzeti referenciális övezetekbe vezetve be őt, vagy pontosabban: átköltés-típusú olvasói programot javasolva: az olvasót nyíltan felszólítják arra, hogy a szöveget úgy értelmezze, hogy a máshol és valaha történeteket az itt és mostba foglalja. A „betyár” szó Villont a régi Habsburg birodalom elnyomó hatásai elleni lázadások és felkelések hagyományába illeszti. Tegyük hozzá azt is, hogy a „betyár” szükségképpen az alacsonyabb néprétegekből származó embert jelent (áttételesen – és egyébként az urbanizáció nagyon is reális folyamatával meg-egyezően – a szegény nép a „proletár” fogalmával asszociálódik). A „betyár”, egyesítve a „tanult”-tal, József Attilának azt a politikai reményét fejezi ki, hogy a népet tanítani kell, hogy ezáltal kezébe adjuk a lázadás eszközeit, olyan „műveltséggel” kell ellátnunk, amely autonóm gondolkodást és igazi egyéni szabadságot biztosít számára. Villon nevének hat betűje tehát egyesíteni látszik József Attila programjának különböző oldalait.²⁵

1930-tól kezdve, mint említettünk, a költő megszilárdítja politikai pozícióit és radikalizálja költői tájékozódását. Mindennek az 1931-es kötet nyilvánvalóan kifejezést ad, amint ezt a korabeli sajtó nem mulasztja el hangsúlyozni: „József Attilának eddig is voltak figyelemre méltó versei, de nem volt nyílt állásfoglalása.

²² Mint például Tóth Árpád esetében, aki – mint láttuk – *Örök virágok* c. fordításgyűjteményét (1923) két figyelemre méltó Villon-adaptációval nyitja, amelyek előzőleg a Nyugatban jelentek meg. Ha a balladák Tóth általi kiválasztása különböző interpretációkat tesz lehetővé (a legérdekesebb közülük azt állítja, hogy egy történelmi-politikai kontextusra történik általuk válaszadás), ezt főleg a kulturális rehabilitáció gondja vezérli, mint ahogy az említett kötet előszavából vett részlet mutatja: „Az olvasó az itt következő lapokon több olyan igen nagy költővel is találkozik, akiknek remekeivel az egyébként nagyon gazdag magyar fordításirodalom eddigelé meglehetősen szűkösen bánt.”

²³ A „betyár” tárgyában érdemes tanulmányozni: DÖMÖTÖR Sándor, *A betyáromantika*. Klny. Népelet-Ethnographia 1930. 36., amelynek létezik egy szükséges összefoglalása a szerző tollából a Nouvelle Revue de Hongrie c. francia nyelvű folyóiratban (1937. jún. 511–521.)

²⁴ Olyannyira, hogy József Attila magyarosítja a költő nevét, Villon Ferencnek nevezve őt. Ez a névmagyarosítási gyakorlat e korban nem egyedi eset, elegendő példaként Jules Verne, alias Verne Gyula nevét említeni.

²⁵ Meggyőződhethünk a „betyár” téma fontosságáról József Attila életművében és egy ehhez nagyon közelálló, mi több, hasonló témáról, a „szegénylegény” motívumról, ha elolvassuk 1937. ápr. 11-re írott *Születésnapomra* c. versét: „Lehettem volna oktató, / nem ily töltőtoll koptató / szegény / legény.”

Nem tudtuk hová sorolni és ő sem tudta: hová tartozik. Most már tudja és tudjuk mi is.²⁶

„József Attila igazi harcos költő. Új könyve, a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz*, nyíltan, bátran áll ki a gátra, hogy a maga mestersége, az irodalom fegyverével harcoljon a szocializmus megvalósítása érdekében. Az a koncepciója a művészetről, hogy a művészetnek és a művésznek is az osztályharcot kell szolgálnia.”²⁷

„József Attila, aki ... tehetsége révén igazi poéta is lehetne, a „proletárköltő” címét ambicionálja ... Verseskönyve mindenestre beszédes bizonyossága annak, hogy a bizonyos oldalról reakciónak kikiáltott magyar kir. ügyészség milyen liberálisan értelmezi könyvcenzúrázási jogát.”²⁸

Ennek ismeretében, és tudva, hogy a *Dönts d a tőkét, ne siránkozz* megjelenése idején a magyar politika egyre inkább jobbra tolódott (1931 augusztusában megbukik Bethlen István és gróf Károlyi Gyula lesz a miniszterelnök, aki szeptember 19-én statáriumot rendel el) érthető, ha József Attila kihívja maga ellen az igazságszolgáltatás haragját. A belső nyugalom fölött örökdő szervek, amelyek lesben állnak minden lázadó szándék ellen, nem tehetnek mást, mint hogy sző szerint veszik az átvitt értelmű olvasási programot, amelyet József Attila nyíltan javasol. Hogy a költő nagyon is tudatában van ennek, mi sem mutatja jobban, mint hogy kötetzáróul éppen a villoni négysorost választja. Olyan választás ez, amelyet fentebb idézett 1927. április 5-én kelt levelében így indokol: „Melyeket azért írok, hogyha netán én is statáriális bíróság elé kerülnek, megnyugtasson az a tudat, hogy Villon is lógott d'une corde d'une toise.”²⁹

Nem több ez viccnél? Jobb, ha azt mondjuk: előérzet. Íme, egy részlet egy 1932. május 8-án megjelent cikkből, amely az Új Magyarországból látott napvilágot, egy olyan lapban, amely a szélsőjobboldalhoz állt közel:

„Villon a középkorban élt, költő volt és csavargó, lebujoknak és hercegi palotáknak volt felváltva a látogatója és szabadszájúsága miatt gyakran meggyűlt a baja a fensőbbsséggel. Rengeteget ült börtönben, egy francia herceg fel is akarta akasztatni, de mivel a siralomházban megeresztett egy pompásan sikerült tréfás rigmust, megkegyelmezett neki.

Ez a középkori „destruktív” költő, úgy látszik, még halála után is zúrzavart okoz. Mostanában József Attilának, a fiatal költőnek, a Villon-versek fordítójának okozott kellemetlen perceket egyik versével, amelynek fordítását szemérem-sértés miatt inkriminálta az ügyészség. Ugyanakkor izgatás miatt is vádat emelt József Attila ellen „A szocialisták” című saját verse miatt... nyolc napi fogságra ítélte.”³⁰ József Attilával a legjobbakra és a legrosszabbakra szövetkezve, íme, Villon ilyen viszonyok között kezdi meg irodalmi és politikai pályafutását

²⁶ FÁBRY Zoltán, „*Dönts d a tőkét, ne siránkozz*”. Az Út (Bratislava-Pozsony), 1931. aug. 20. 16. Ezt a méltatást, mint azokat, amelyek adatait a 27., 28., 30., 35., 36. sz. jegyzetekben közöljük, a *Kortársak József Attiláról* c. dokumentumgyűjteményből (Bp., Akadémiai, 1987, I. köt. 223.) idézzük. (A továbbiakban: *Kortársak*.)

²⁷ KÁLMÁN József, *Van-e szocialista líra?* Szocializmus, 1931. júl. 223–224. (*Kortársak*, 223.)

²⁸ *József Attila új versei*. Budapesti Hírlap, 1931. máj. 24. 34. (*Kortársak*, 213.)

²⁹ Franciául a szövegben.

³⁰ A Gadó-tanács kritikája egy Villon-versről, Új Magyarország, 1932. máj. 8. (*Kortársak*, 231–232.)

Magyarországon.³¹ Kezdődő karrier, amely gyorsan meghiúsult, hiszen tudjuk, hogy a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet sorsa megpecsételődött. Az 1931-ben kezdődött per 1933 áprilisában zárult. Az ítélet a 8 napi fogházon kívül, amelyet kirónak rá (végrehajtását három évre felfüggesztve) a bíróság elrendeli az összes forgalomba került kötet elkobzását és bezúzását.³² A történelem ironiája, hogy József Attila Villon-fordításai és forradalmi verseinek nagy része a nagyközönség számára teljesen ismeretlenek maradnak a kommunizmus beköszöntéig.

A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* tehát József Attilát és Villont a vádlottak padjára ülteti, egymás cinkostársaivá bélyegezve őket. Ez a párhuzamba állítás viszont korántsem maradt külsőleges (nem merült ki a *Döntsd a tőkét* kritikai fogadtatásában és bírósági értelmezésében), hanem főleg belsőleg valósul meg (József Attila Villon-recepciója révén). Műről műre haladva, a kölcsönhatások játéka olyan messzire megy, hogy bizonyos szövegen kívüli tényezők ellenére (mint a „fordítás” megjelölés, amely az idegen származás jele) a megalkotott (József Attila költeménye) és az újraalkotott (a József Attila által lefordított vers) közötti formai és stíliserbségek szinte elenyészőek.

Ugyanazt az egyszerűséget, ugyanazt a túlfinomultság nélküli természetességet találjuk minden esetben, ugyanazt a nyelvi szabadságot, ugyanazt a formai fegyelmet, a stílusalakzatok áthasonító használatát, mint az „apró tényekhez” való villoni folyamodás esetében. A konfesszió, a vallomás és az objektív leírás ugyanolyan paradox módon egyesül fordításban és eredeti költeményben,³³ de ugyanúgy alkalmazza itt és ott, egymás után a „népi” és „tudós” referenciákat, ugyanúgy konfrontálja a költői „én”-t a szociális „másik”-kal stb.³⁴ Olymértékben, hogy a korabeli kritikuskor nem győzik hangsúlyozni a közelségnek ezt a benyomását: „Kötetének átoltvasásakor háromszor is eszembe jutott, hogy magyar Villon-nak nevezem őt, még mielőtt felfedeztem volna a kötet végén levő fordításokat.”³⁵ Továbbá: „François Villon-ra, a halhatatlan franciára emlékeztet, ahogy szertelen költőisége magával ragadja a külvárosok, a proletármegyedek világa felé.”³⁶

És hogy a kritikusok kijelentéseit kiegészítsük, hozzá kell tennünk, hogy a harmincas évek elejétől fogva József Attila kölcsönveszi a balladaformát, a refrén technikáját és a rímszerkezeteket.³⁷ A belső párhuzamokat tehát, amelyekről beszéltünk, áthasonítónak minősíthetjük. És hogy megpróbáljuk mélyebben meg-

³¹ Valójában Tóth Árpád az első, aki minden részletre kiterjedő kontextusba ágyazza Villont. Minden arra int, hogy kapcsolatot hozzunk létre egy politikai és történelmi atmoszféra között, amelyet a költő apolitikusnak ítél (a háború elvesztése, a Tanácsköztársaság bukása, amelyben ő részt vett), és az utolsó ítélet légköre között, amely a két ballada eredeti szövegét áthaaja, amelyeket Tóth az összes többi közül kiválaszt. Minden bitó hasonlít és a Fehér Terror sem nélkülözte ezeket.

³² Megjegyezzük, hogy néhány évvel később Faludy Villonja is egyike lesz a nyilaskeresztesek által könyvmaglyára ítélt könyveknek.

³³ Ebben a bőségesen tárgyalt kérdésben J. például Mészöly Dezső, *Villon Magyarországon*, Bp., Rózsavölgyi 1942, 40. – SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Bp., Akadémiai, 1977. 632–633. – SZABOLCSI Miklós, *A verselemzés kérdéseire. József Attila: Eszmélet*. Bp., Akadémiai, 1969. 47–49.

³⁴ József Attila finom líraisággal él (*Harmatocska, Bánat*), népies hangnemet használ (*Regös ének, Áradat*), komor szociális atmoszférát fest le (*Anyám, Tiszazug*), satirikus tónusban szólal meg (*Egy költőre, Bethlen István*), és agitatori és forradalmár jellemét domborítja ki (*Tömeg, Farsangi lakodalom, Szocialisták*).

³⁵ DSIDA Jenő, *Döntsd a tőkét, ne siránkozz*. Erdélyi Helikon (Cluj – Kolozsvár), 1931. máj. 410–411. (*Kortársak*, 216.)

³⁶ Lu, *A legérdekesebb költő*. Társadalmunk, 1932. nov. 5–7. (*Kortársak*, 251.)

³⁷ Mint a híres *Haszon* című ballada esetében, amely 1933 tavaszán keletkezett.

érteni Villon József Attila által történő elsajátítását, összpontosítsuk figyelmünket a fordításokra, minden ellentmondás és minden feszültség helyére.

József Attila elhatározza, hogy majdnem szó szerint lefordítja a *Nagy Testamentum* 12. sorát: „Je ne suis son serf ne sa biche”, a következőképpen: „Nem vagyok szarvasa sem őze.” Látszólag rossz másolat vagy kényszermegoldás, a magyar változat nem utal a jobbságra, a hűbériség bírált világára, de Thibaut d’Ausigny feltételezett homoszexualitására sem. Elméleti megközelítésben a sor fordítását közepesnek minősíthetjük. De ha ez a „szarvas” és ez az „őz” kétesértékű, amennyiben a forrás-szöveghez való hűség kockázatos kritériumához tartjuk magunkat,³⁸ ezek mégis új értelmet kapnak, a belső kapcsolatok (mútól múig) keretében. Ha eltekintünk a francia nyelvi jelentéstől, a magyar verssor mindegyikét egy hierarchikus viszonyt illusztrál, az ember és állat között éppúgy, mint a különböző nemek között. József Attilánál mindenütt megtaláljuk a világnak való szerencsétlen alávetettség témáit, de nemcsak ezt, hanem a szarvas motívumát is több ízben alkalmazza (amely egyébként a harmincas évek archaizáló áramlatában közkeletűségnek örvendett).³⁹ Vajon ezek szerint valamiféle belső logikáról lenne szó? Úgy látszik, hogy igen, mert ennek nyomát megtaláljuk a tudatos deformációkként született fordítások passzusaiban is. Ez történik az „ölnyi hosszú kötél” esetében. A „toise” jelentése: „öl”, „rőf”. Egyszótagú szavak, jól alkalmazhatók, s a híres négysoros többi ismert fordítója nem is mulasztja el őket használatba venni.⁴⁰ Első látásra tehát úgy tűnik, hogy a „kender” szó választását a „toise” helyett József Attila fordításában semmi sem indokolja:

Most hát egy kenderkötéltől fejem
megtudja majd, hogy mit nyom fenekem.

Mindazonáltal találunk egy olyan költeményt, amely *korábbi*, mint a négysoros fordítása: a *Kláriskok* c. versről van szó, amely 1928 nyarán született:

Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
kenderkötél nyakamon.⁴¹

Túl minden értelmezésen, amelyre itt nincs terünk, ez a példa elegendő ahhoz, hogy szemléltesse a művek egymás közötti körforgását (József Attila kölcsönvesz François Villontól, de kölcsönöz is neki). Lemondva arról, hogy a körforgás eredményeit, amelyeket a négy évtizedes József Attila-kutatás bőséggel idézett, összegyűjtsük, elégedjünk meg annak megállapításával, hogy az elsajátítás és az ozmózis eme jelenségével mindenütt találkozunk. A magyar költőnél a fordítás átlépni látszik önnön határán és hasonlulni látszik a forrás-szöveghez, hogy eredeti szöveggé váljék. Ez a benyomás csak megerősödik, amikor konstatáljuk, hogy ezután József Attila többé már nem fordítja Villont. Kétségtelen, József Attila *Összes*

³⁸ „A műfordító sokféleképpen próbálhat boldogulni e sorral, de semmi esetre nem teszi jól, ha csaknem szó szerint adja vissza, mint József Attila.” MÉSZÖLY Dezső, uo. 38.

³⁹ Gondoljunk Bartók Béla *Cantata profanájára*, amelynek a komponálása 1930. szept. 8-án fejeződött be.

⁴⁰ Ez a helyzet például ILLYÉS Gyula fordításának esetében: „Francia vagyok, csak ez kellett / Páris szült / Ponthoise mellett /; Rőf kötél súgja majd fejemnek, / Hogy mi a súlya fenekemnek.” In *Villon összes versei*. Bp., Európa, 1992. 118.

⁴¹ Idézi VAS István *József Attila Villon-fordításáról*. Csillag, 1955. 950.

műveinek kiadásai tartalmazzák a *Nagy Testamentum* három publikálatlan bevezető strófáját (plusz a negyedik strófa első felét), de ez a megállapítás csak megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy még ha József Attila teljes egészében le is akarta fordítani a *Nagy Testamentumot*, nagyon hamar félbeszakította munkáját, mintha szervesen asszimilálta volna a francia költő művét és éppen ezáltal megszűnt volna tiszteletben tartani a szükséges távolságot, amelyet minden fordítónak kötelessége megőrizni az eredeti szöveggel szemben. Végül ha úgy tetszik: annak érdekében, hogy egy ingatag és körülményes azonosulás stádiumán túlléphessen, inkább egyszer s mindenkorra lemond a formai frusztrációktól.

Mint minden fordító, ő is úgy érezte: ki van téve a veszteségnek és a pocskolásnak, tehát a fordítás nyelvi rendszerének, amely objektív adottságai folytán képtelen visszaadni az eredeti minden részletét és oldalát. Fordítani, ez nem más, mint egy egyszerre fizikai és ismereti paradoxon szenvedő alanyának lenni: Senki sem kerülhet kívül azon a helyen, ahol éppen tartózkodik: „...nem fog a macska / egyszerre kint s bent egeret.”⁴² Hogy fordíthassunk, ki kell lépünk a szövegből, objektív eszközöket kell találni, hogy megfelelő távolságba kerüljünk tőle (egyenértékű megoldások keresése, belenyugvás a kényszermegoldásokba, a forma helyreállítása), miközben az életerős tárgy, a szöveg rendelkezik saját referenciával, amelyet sohasem lehet megkerülni, egy „műzsi kapcsolattal harmonizált” szervezettel, amely megköveteli a legteljesebb figyelmet és amely magának tartogatja az egyszerre mindenütt jelenlévő és mindenható tekintet jogát: a szöveg sohasem engedi, hogy elhagyják, sem hogy distanciát teremtsenek vele szemben. Az azonosulásnak ebben az esetben könnyű elképzelni, hogy a formai problémáknak és a belőle folyó megszüntethetetlen feszültségeknek az elhanyagolása a teljes és szabad behatolásnak, azaz a veszteség érzésétől megsza- badított szöveg teljességnek a javára, szinte magától bekövetkezik.

Végül is elég elolvasni József Attila műveit, aki hosszú ideig alkalmazza a villoni technikákat,⁴³ hogy meggyőződjünk róla: Villonnal való kapcsolatai szabadban kibontakoznak eredeti darabjaiban, mint fordításaiban. Kevésbé érdekes az, hogy József Attila volt az első, aki magyar nemzeti színezetet kölcsönzött a francia költőnek. Fontosabb, hogy egy nagy felfedezést tett: Villon életművének struktúráit tökéletesen át lehetett ültetni, ezek megmutatják azt a képességüket, hogy egyszerre poétikai és társadalmi értékre tegyenek szert, s így értelmes kapcsolatba kerüljenek az olvasók különböző csoportjaival. József Attila egy élő képet alakít ki, amely egyaránt érinti a képzeletet és a történelmet. Másként szólva ő az első, aki a történelmi helyzet társadalmi struktúráival homológ fordítást képes létrehozni.⁴⁴

Ha nem így történt volna, a *Vastag Margot* soha nem jelenhetett volna meg a bíróság előtt szemérem elleni vétség vádjával.

Marc Martin (Párizs)
(Fordította Tverdota György)

⁴² Eszmélet, 1934.

⁴³ Villon-fordításai után írja *Lebukott* c. versét, majd egy évre rá a *Mondá, mit érlet-t*. Két évvel később a *Bérmunkás balladát*, a *Tökések hasznáról* c. balladát, a *Vigaszt*. Mindezek villoni mintájú balladák Vas István szerint. (Vas István, uo.)

⁴⁴ József Attila, aki tudatában van ennek, a vastag Margot-ról szóló ballada lefordítása kapcsán nem mulasztja el megjegyezni: „lefordítottam ugyan sikeresen, de pusztán azért, mert kitűnő költeménynek tartottam és tartom. József Attila összes művei. III. Bp., Akadémiai, 1958. 228. A „sikeresen” szó itt valószínűleg kevésbé a szöveg hűségére, mint az átültetés programjára vonatkozik.